

نم افزار دانشنامه وقف

احسان سرخه‌ای

مقدمه

آن بر عهده داشته است. وقف از جمله بنیادهای اجتماعی است که خیرات و مبرّات، نشر و بالندگی علوم و معارف، گسترش مدارس و مراکز علمی و آموزشی، تربیت پژوهشگران و دانشمندان را در پی داشته است.

امروز کمتر شهر یا روستایی است که در آن آثاری گرانقدر از میراث پیشینیان در قالب وقف و موقوفات بر جای نمانده باشد. در مناطق گوناگون هر قدر دین و معنویت حضور بیشتری داشته، انگیزه و تنوع وقف و گستره موضوعات و مصارف آن از فراوانی بیشتری برخوردار بوده است.

بررسی و معرفی فرهنگ غنی اسلامی بدون مراجعه و استفاده از منابع و مآخذ اصیل و معتبر در هر حوزه غیر ممکن است. بسیار دیده می‌شود که برخی برای نشان دادن ارزش و اهمیت سنتی نیکو و تراثی علمی اسلامی، به شیوه موعظه و خطابه متوسل می‌شوند و یا آنکه بدون رجوع به مدارک و اسناد فقط به تعریف و تحسین می‌پردازند. این امر کوشش آنان را بی‌ارزش و بی‌فایده می‌سازد و گاه موجب انحراف از غرض اصلی شریعت از آن موضوع می‌گردد.

نرم‌افزار کتابخانه وقف، در پی آن

وقف از افتخارات اسلام است. در سیره پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و ائمه طاهرين عَلَيْهِمُ السَّلَام به این سنت حسنه توجه فراوان شده است. سیره امیر مؤمنان عَلَيْهِ السَّلَام از اهتمام گسترده این امام همام در وقف اموال و اراضی زراعی و قنوات و چاه‌ها حکایت می‌کند. امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام در این باره فرموده‌اند: «لَيْسَ يَتَّبِعُ الرَّجُلَ بَعْدَ مَوْتِهِ مِنَ الْأَجْرِ إِلَّا ثَلَاثُ خِصَالٍ: صَدَقَةٌ أُجْرَاهَا فِي حَيَاتِهِ، فَهِيَ تَجْرِي بَعْدَ مَوْتِهِ، وَ سُنَّةٌ هَدَيْتَ سَنَهَا، فَهِيَ يُعْمَلُ بِهَا بَعْدَ مَوْتِهِ، أَوْ وَلَدٌ صَالِحٌ يَدْعُو لَهُ»؛ پس از مرگ انسان چیزی [از ویژگی‌های این عالم] به او نمی‌پیوندد مگر سه خصلت: صدقه‌ای که خود در زمان حیات آن را جاری کرده و پس از مرگش نیز جاری است. سنت هدایت‌گری که پس از مرگش بدان عمل شود؛ یا فرزند شایسته‌ای که برای او دعا کند.

از دیدگاه شریعت، وقف ساز و کاری برای رفع محرومیت‌های مادی و معنوی جامعه و یادگاری ماندگار از کرامت انسان در پیشگاه بشریت و پیوندی جاودانه با آفریدگار متعال است.

در طول تاریخ، اوقاف نقشی مهم در جوامع اسلامی در امور خیریه و در عرصه‌های مختلف حیات مادی و معنوی

است که با ارائه کتاب و مقالات متعدد اندیشمندان جهان اسلام و آنچه پیشینیان در زمینه وقف و آداب و سنت و احکام آن نگاشته‌اند، مجموعه این تلاش‌ها را در اختیار محققان و علاقه‌مندان قرار دهد و این مطلب را به اثبات رساند که وقف اسلامی، ریشه در آیات قرآن و سنت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و روایات و سیره ائمه معصومین علیهم السلام دارد و دارای پشتوانه‌ای غنی از قوانین و احکام و آداب است. در یک نگاه، بزرگ‌ترین ویژگی این نرم‌افزار حجم گسترده منابع پژوهشی است که در اختیار محققان و دانش‌پژوهان قرار می‌دهد. جمع‌آوری این مجموعه از اطلاعات کاری است ستودنی که، هم‌اکنون والا و عزمی سترگ انجام شده است.

محتوای برنامه

نرم‌افزار کتابخانه وقف در گروه نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای قرار دارد. نرم‌افزار کتابخانه‌ای به نرم‌افزاری گفته می‌شود که ارائه متون منابع، اولویت نخست دست‌اندرکاران آن است. نرم‌افزار مذکور هم‌زمان در سه نسخه به سه زبان: ۱- فارسی، ۲- عربی، ۳- فارسی - عربی با محتوایی متفاوت تولید شده است. نسخه سوم برنامه (فارسی - عربی) مشتمل بر

منابع موجود در دو نسخه نخست (فارسی و عربی) است. کتابخانه وقف، در نسخه جامع خود حاوی ۱۳۴۲ کتاب و مقاله است که در ضمن موضوعات مختلف در قالب درختواره موضوعات ارائه شده است. این موضوعات در کتابخانه فارسی عبارت است از: کلیات، فقه امامیه، روایات و احادیث و قرآن، ملت‌ها، حقوق، قوانین، اقتصاد، تاریخ وقف، اجتماعی، معرفی کتاب و کتاب‌شناسی وقف.

در کتابخانه عربی موضوعات با عناوین: کلیات، فقه، الأحادیث، الأمم، قانون، الاقتصاد، تاریخ الوقف، الاجتماعي، تعريف الكتب و ببیلوگرافیا از یکدیگر متمایز شده‌اند.^۲

بخش‌های مختلف نرم‌افزار

اطلاعات و قابلیت‌های این برنامه در شش بخش سامان یافته است. این بخش‌ها عبارتند از: محتویات، فهرستگان، جستجو، فیش‌ها، صفحات دلخواه و امکانات.

در نسخه عربی، این شش بخش با عناوین: المحتویات، الفهارس، بحث، إمكانيات، البطاقات و المفضلة معرفی شده‌اند.

محتویات

می‌شوند. البته در صفحه مشاهده پیوند لازم برای انتقال به آن زیرمجموعه پیش بینی نشده است؛ از این رو ضروری است کاربر مجدداً با مراجعه به درختواره از آن زیرمجموعه‌ها بازدید کند.

واحد نمایش اطلاعات در این برنامه، عناوین موجود در فهرست منابع است. این بدان معناست که در صفحه اختصاصی نمایش اطلاعات، تمام متن مندرج در یک عنوان به صورت یکجا قابل مشاهده و بررسی است. این نکته در کنار مزیت مشاهده یکباره متون مرتبط با یکدیگر در منبع، حرکت کاربر به عنوان قبل یا عنوان بعد را با دشواری مواجه می‌کند؛ زیرا لزوماً این کار باید از طریق فهرست یا انتخاب دکمه قبلی و بعدی انجام شود.

نمادهای اختصاصی (آیکن) موجود در درخت برنامه، هویت منبع را از جهت اینکه کتاب است یا مقاله مشخص می‌سازد؛ اگر چه نماد اختصاص یافته برای کتاب، این انتظار را برای کاربر به وجود می‌آورد که متن کامل کتاب را مشاهده خواهد کرد، اما در برخی موارد پس از انتخاب آن، گزیده‌ای از کتاب در اختیار وی قرار می‌گیرد.

شماره صفحات انتساب داده شده به

با توجه به رویکرد کتابخانه‌ای برنامه، بخش محتویات اصلی ترین بخش نرم افزار قلمداد می‌شود. محتویات مشتمل بر سه قسمت کتابخانه، نگارخانه و فرانما است. کتابخانه وقف در نسخه فارسی حاوی «کتابخانه فارسی» و در نسخه عربی شامل «المکتبة العربیة» است. در نسخه فارسی - عربی بخش محتویات، هر دو عنوان «کتابخانه فارسی» و «المکتبة العربیة» را در بر می‌گیرد.

در قسمت کتابخانه، مجموعه کتب و مقالات مندرج در این نرم افزار در درختواره‌ای موضوعی دیده می‌شود.

مانند تمام نرم افزارهای کتابخانه‌ای، در این نرم افزار نیز انتخاب یک منبع امکان مشاهده فهرست آن را برای کاربر فراهم می‌آورد. این فهرست در همان درختواره نشان داده می‌شود. بدیهی است که گزینش هر یک از عناوین موجود در فهرست به مشاهده همان بخش از منبع منجر خواهد شد.

در صورتی که کاربر با پیمایش درخت به صفحه‌ای دست یابد که در ساختار فهرست موضوعی منبع، دارای زیرمجموعه باشد، زیرشاخه‌ها هم در درخت و هم در صفحه مشاهده متن دیده

مقالات از «یک» آغاز نمی‌گردد. این نکته نشانگر آن است که مقاله در حال نمایش جزئی از یک منبع یا مجله بوده و شماره صفحات مقاله در حقیقت شماره صفحات پیاپی همان مجله است.

با انتخاب برخی مقالات، منبعی که مقاله در آن درج شده مشخص می‌شود، اما در این نرم‌افزار جز نام و شماره نشریه، به دیگر مشخصات آن مانند تاریخ انتشار اشاره نشده است. در بسیاری از مقالات همین اندازه از اطلاعات نیز در اختیار کاربر قرار ندارد. متأسفانه در برخی موارد حتی پدیدآورنده مقاله نیز معرفی نشده است.

این اشکال در کتاب‌های موجود در نرم‌افزار بیشتر است؛ زیرا هیچ گزارشی از مشخصات چاپ و نشر کتاب و یا تحقیق احتمالی آن در برنامه دیده نمی‌شود. اگر چه با کلیک راست بر روی متن در حال نمایش و استفاده از گزینه «شجره‌نامه» می‌توان جایگاه این متن را در درختواره موضوعی برنامه تعیین کرد، اما این گزارش برای معرفی منبع به هیچ روی کافی نیست. حتی نمایش اطلاعات در شجره‌نامه نشان نمی‌دهد که صفحه در حال نمایش بخشی از یک منبع است یا خود منبعی مستقل در درختواره موضوعی است.

از آنجا که در نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای به ارائه منابع به پژوهشگران آن حوزه اهتمام ویژه وجود دارد، نبود اطلاعات کتاب‌شناختی و شماره صفحات منبع، استفاده از منابع موجود در آن را از جهت ارجاع به آنها، برای محققان دشوار می‌کند.

در این نرم‌افزار، کوچک‌نمایی و بزرگ‌نمایی متن منبع، از جمله امکانات برنامه برای مطالعه کتب و مقالات است. همچنین نمایش تمام صفحه با قابلیت حذف یا نمایش فهرست منبع، برای کاربر امکان مطالعه به شکل دلخواه را فراهم می‌آورد.

از جمله امکانات موجود در برنامه آن است که با کلیک راست بر روی متن در حال نمایش می‌توان عملیات مختلفی را سامان داد. یکی از این قابلیت‌ها فیش‌برداری بخش‌گزینش شده از متن است. افزودن متن نمایش یافته به صفحات مورد علاقه، قابلیت دیگری است که در این قسمت در اختیار کاربر قرار گرفته است. درج یادداشت بر روی متن، به کاربر این امکان را می‌دهد تا بتواند عبارات و نکات مورد نظر خود را در حاشیه صفحات منابع قرار دهد. البته ظاهراً کاربران نرم‌افزار برای یادداشت‌های

می‌شود. تصاویر حکم شاه طهماسب صفوی، برخی وصیت‌نامه‌ها، چند اخبارنامه، برخی مصالحه‌نامه‌ها و احکام علما و گواهی ایشان در مسائل مربوط به وقف از جمله تصاویر موجود در این بخش از برنامه است.

فرانما

اطلاعات مربوط به معرفی نرم‌افزار، تولیدکنندگان آن، معرفی اجمالی از سازمان اوقاف و امور خیریه و راهنمای استفاده از برنامه از جمله اطلاعاتی است که در این قسمت در اختیار کاربر قرار گرفته است.

فهرستگان

چینش الفبایی فهرست مقالات و کتب موجود در نرم‌افزار کتابخانه وقف، سبب می‌شود کاربر بتواند اطلاعات مورد نیاز خود را بهتر و سریع‌تر بازیابی نماید. فهرستگان در حقیقت فهرست غیر تکراری عناوینی است که در درختواره موضوعی برنامه، در بخش محتویات مشاهده می‌شود. دو نوار ورود اطلاعات که اولی جستجوی از ابتدای عناوین و دومی جستجو در کل عبارت عنوان را عهده‌دار است، به کاربر در یافتن عنوان

نگارش شده در حاشیه یک متن ابزار کافی برای مشاهده مجدد و یا ویرایش آن را در اختیار ندارند. همچنین روشی برای دسترسی آسان به این یادداشت‌ها در برنامه پیش‌بینی نشده است.

نگارخانه

بخش محتویات علاوه بر دسترسی به اطلاعات کتب و مقالات، نمایش تصاویر متنوع و مرتبط با اهداف نرم‌افزار را بر عهده دارد. این تصاویر در سه قسمت «استشهادیه»، «بقاع»، «سایر» سامان یافته است. نسخه عربی نرم‌افزار فاقد این قسمت است.

در قسمت نخست، تصاویر ده استشهادیه ارزشمند مربوط به موقوفات مختلف نمایش یافته است. در مواردی که وقف‌نامه‌ای مفقود شده باشد، استشهادیه در کنار اسنادی چون اقرارنامه و اخبارنامه و حبس‌نامه از جمله اسنادی است که ارزشی مضاعف می‌یابد.

نگارخانه همچنین شامل تصاویر بقاع ۳۴ امامزاده از امامزادگان و بزرگانی است که در استان تهران مدفون شده‌اند. در قسمت «سایر» تصاویر نگارخانه، ۲۷ تصویر از دست‌نوشته‌های با ارزش در ارتباط با وقف اماکن مختلف دیده

مورد نظر یاری می‌رسانند.

این فهرستگان شامل اسامی کتب و مقالات و همچنین عناوین اطلاعات مندرج در این منابع است. به نظر می‌رسد امکان تفکیک این اسامی و عناوین از یکدیگر می‌توانست کاربران را در دسترسی منطقی به اطلاعات مورد نیاز یاری رساند، اما این قابلیت در برنامه پیش‌بینی نشده است.

اگر چه در دامنه جستجو، امکان جستجوی اختصاصی در عناوین و فهرست‌ها پیش‌بینی شده است و می‌توان برای یافتن یکی از عناوین از قابلیت فوق بهره برد، اما وجود فهرست الفبایی عناوین در بخش فهرستگان فوائد خاص خود را دارد که این برنامه از آن محروم است.

با توجه به تفاوت منابع موجود در نسخه‌های سه‌گانه نرم‌افزار، فهرستگان در نسخه فارسی برنامه حاوی ۶۹۶۵ عنوان، در نسخه عربی مشتمل بر ۱۳۸۶۵ عنوان و در نسخه فارسی - عربی ۲۰۷۱۲ عنوان را در بر دارد. انتخاب هر یک از این عناوین در بخش فهرستگان، نمایش متن مرتبط با عنوان انتخاب شده را در پی دارد. در صورتی که عنوان انتخابی به بیش از یک متن اشاره داشته باشد، فهرست متون مرتبط، به کاربر این امکان را می‌دهد که

یکی از آنها را انتخاب نماید.

نبود فهرست پدیدآورندگان - اعم از مؤلفان و مترجمان - از جمله نقایصی است که برنامه به شدت از آن رنج می‌برد. وجود این فهرست می‌توانست آثار مرتبط با ایشان را به سرعت و سهولت در دسترس محققان قرار دهد.

جستجو

جستجو پس از بخش نمایش مهم‌ترین بخش یک نرم‌افزار کتابخانه‌ای قلمداد می‌شود. در این نوع از نرم‌افزارها دسترسی به یک داده خاص از راه‌های گوناگون امکان‌پذیر است. یکی از این راه‌ها آشنایی با نشانی متن در منبعی خاص است که بخش نمایش محتوی عهده‌دار این مهم است. البته در این نرم‌افزار امکان دسترسی از طریق شماره جلد و یا شماره صفحات منابع فراهم نشده و در مقابل فقط با استفاده از فهرست عناوین می‌توان به متن مورد نظر دست یافت.

در کتابخانه وقف، با جستجوی یک کلمه یا عبارت می‌توان نام کتب یا مقالاتی را که پاسخ مورد درخواست در آنها وجود دارد به همراه عناوین آن صفحات مشاهده نمود. انتخاب هر یک از این منابع نمایش متن کامل آن را در پی دارد.

امکاناتی که در این برنامه برای تنظیم جستجو پیش بینی شده عبارت است از:

۱. دامنه جستجو: این قسمت که با عنوان «کجا جستجو شود؟» در برنامه دیده می‌شود، برای تعیین بخش‌هایی است که باید جستجو در آن انجام شود. عناوین و فهرست‌ها، متن منابع و زیرنویس‌ها دامنه‌هایی است که می‌توان به صورت اختصاصی و با هم برای جستجو انتخاب کرد.

۲. چگونگی جستجوی کلمات: کلمه‌ای را که کاربر برای جستجو وارد می‌کند می‌تواند به چهار شکل مورد جستجو قرار گیرد: جستجوی ریشه‌ای (جزء کلمه)، با پیشوند، با پسوند و دقیق. در صورتی که واژه‌ای به صورت دقیق جستجو شود، کلمه مورد نظر عیناً به همان شکلی که وارد شده مورد جستجو قرار می‌گیرد.

«جستجوی با پیشوند» برای یافتن کلماتی به کار می‌رود که به کلمه مورد نظر ختم می‌شود؛ مانند تضرب و یضرب و اضرب برای کلمه‌ی ضرب. مشابه همین روند برای «جستجوی با پیشوند» در نظر گرفته شده است. نمونه آن کلمات ضربوا و ضربت و ضربنا برای ضرب است.

«جستجوی ریشه‌ای» در این برنامه به معنایی ترکیبی از جستجوی با پسوند و با

پیشوند است. در نسخه‌ی عربی نرم‌افزار این شکل از جستجو با عنوان صحیح آن یعنی (جزء الکلمه) معرفی شده است. چگونگی جستجوی کلمات در برنامه‌ای با عنوان «چگونه جستجو شود؟» دیده می‌شود.

۳. تعیین گروه‌های جستجو: طراحان برنامه کتابخانه وقف منابع مورد استفاده را در مجموعه گروه‌های کتب فارسی، مقالات فارسی، کتب عربی و مقالات عربی دسته‌بندی کرده‌اند. کاربر برنامه می‌تواند با تعیین همه یا برخی از این گروه‌ها جستجوی خود را سامان دهد.

۴. تعیین محدوده جستجو: تعیین محدوده جستجو بر اساس درختواره موضوعی نرم‌افزار از جمله امکاناتی است که برای تعیین فضای مورد جستجو در برنامه پیش بینی شده است.

۵. تعیین رنگ کلمات در پاسخ جستجو: گزینه «تعیین رنگ» در تنظیمات جستجو، به کاربر این امکان را می‌دهد تا کلمات مورد درخواست خود را در پاسخ جستجو با رنگ دلخواه مشاهده نماید.

فیش‌ها

در صورتی که کاربر در هنگام مطالعه متن یک منبع قسمتی از آن را برگزیند و

به بخش فیش‌ها ارسال کند، این امکان برای او فراهم شده است که با مراجعه به این بخش موارد فیش‌برداری شده را مشاهده و متن کامل آنها را مجدداً مرور نماید. در این بخش ابتدا فهرست متون فیش‌برداری شده نمایش می‌یابد و با انتخاب کاربر، متن کامل منبع در اختیار وی قرار می‌گیرد.

در بیشتر نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای خدمات متنوعی مانند چاپ، انتقال به فایل و ویرایش فیش‌ها در اختیار کاربر قرار دارد که در این نرم‌افزار دیده نمی‌شود. از این رو می‌توان گفت بخش فیش‌ها در این برنامه تفاوت قابل توجهی در عملکرد با بخش صفحات دلخواه ندارد.

صفحات دلخواه

از جمله امکانات موجود در این برنامه، قابلیت انتخاب برخی صفحات در هنگام مشاهده منابع و ارسال آن به بخش صفحات دلخواه است. در این صورت کتاب انتخاب شده به فهرست کتاب‌های مورد علاقه کاربر اضافه می‌گردد. این کار مراجعه مجدد کاربر را به چنین صفحاتی آسان می‌گرداند. در صورت فزونی تعداد این صفحات و انتخاب آنها از سوی کاربر، نیاز به ابزاری برای مدیریت این

صفحات در برنامه احساس می‌شود. این بخش با عنوان «مطلوب‌ها» معرفی شده است.

امکان ارسال چند باره یک صفحه به این بخش، بدون پیغام هشداردهنده، به دلیل نمایش مکرر این صفحات در فهرست صفحات دلخواه باعث سردرگمی کاربر در مراجعات بعدی می‌شود. نکته دیگر آنکه به دلیل فقدان اطلاعات کامل کتاب‌شناختی (غیر از عنوان صفحه) در صفحات دلخواه، کاربر برنامه نمی‌تواند با مشاهده عناوین صفحات تشخیص دهد که صفحه مورد نظر مربوط به کدام کتاب یا مقاله و از کدام نویسنده است.

امکانات

در بسیاری از نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای تنظیماتی برای صفحات برنامه به ویژه صفحات نمایش منابع پیش‌بینی شده است. در کتابخانه وقف امکان تعیین یا تغییر قلم و زمینه متن در حال نمایش وجود دارد.

تولیدکنندگان نرم افزار

نرم افزار کتابخانه وقف به سفارش مؤسسه «اطلاع‌رسانی و فرهنگی راسخون» و با همکاری مرکز تحقیقات

رایانه‌ای حوزه علمیة اصفهان تهیه، تدوین
و در یک لوح فشرده عرضه شده است
این کتابخانه دیجیتال پاسخگوی
تحقیقات بسیاری از پژوهشگران است
که در موضوع وقف تلاش می‌نمایند.

پی‌نوشت

۱. وسائل الشیعة (قم: آل‌البیت)، ج ۱۹، ص
۱۷۱.